

УДК 371.4:14

ЛЮДМИЛА ЛИТВИНЮК

Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені М. В. Остроградського

НАЧЕРКИ ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОГО АНАЛІЗУ АВТОБІОГРАФІЧНОСТІ «ПЕДАГОГІЧНОЇ ПОЕМИ» А. С. МАКАРЕНКА

Охарактеризовано унікальність професійної саморепрезентації А.С. Макаренка у «Педагогічній поемі», з'ясовано значення автобіографічних наративів у вдосконаленні професійної культури вчителів.

***Ключові слова:** біографія, автобіографія, наратив, А. С. Макаренко, професійна біографія.*

Постановка проблеми. Нині простежується посилення уваги до вивчення форм і методів сприйняття та інтерпретації людиною подій її життя, відображення внутрішньої боротьби різних варіантів розв'язання проблем і вибору того, що стає власне рішенням, розкриття змін у поглядах особистості. Звернення до біографічного досвіду особи як ресурсу її подальшого розвитку, зокрема у професійній діяльності, інтерес до минулого людини: подій різних етапів її життя, задумів і планів, які були реалізовані, та тих, що в силу різних обставин залишилися нездійсненими, – особливий напрям філософії освіти.

Опис власного життя особистості розглядається як матеріал для її різноаспектного пізнання. Аналізу підлягають автобіографічні розповіді пересічних осіб і відомих постатей. Ознайомлення із життєписами знаних особистостей, відтвореними власне ними, уможливорює зняття суб'єктивних оцінок біографів і накладання ними на образ автора стереотипів часу. Це стосується й біографій відомих педагогів, зокрема Антона Семеновича Макаренка, діяльність якого по-різному тлумачилася в різні часи: «після смерті Макаренка найбільшої шкоди вивченню його ідей завдала канонізація образу Макаренка в офіційній педагогічній теорії в СРСР, надання йому схоластичних рис класика марксистської педагогіки. Упродовж десятків років у літературі і дисертаціях з педагогіки давався односторонній аналіз, що часто фальсифікував і спотворював справжній зміст педагогічного новаторства Макаренка. Його експерименти механічно переносилися в масову практику радянської школи, ПТУ та виправно-трудоустанов. До середини 80-х рр. видання праць Макаренка виходили з купюрами і значними виправленнями, коментарі носили яскраво виражений ідеологічний характер» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У царині гуманітарного знання відбувається розширення тематики досліджень автобіографії; лінгвістичний, літературознавчий, соціологічний, психологічний аналіз зазначеного феномену доповнюється дослідженнями в галузі філософії.

Дослідницею О. С. Гребенюк [3] здійснено філософсько-культурологічний аналіз автобіографії. Науковий пошук зосереджено на визначенні рис і внутрішніх протиріч зазначеного феномену як культурно-особистісної саморефлексії індивіда, на здійсненні компаративного аналізу біографії та автобіографії, з'ясуванні специфіки філософської автобіографії. Остання стала предметом дослідження у праці С. І. Мітіної, де розкриваються основні мотиви її створення [7], дисертаційного дослідження С. В. Ковиршиної, в якому відображається процес виникнення автобіографії, обґрунтовується найбільш важливі наративні особливості жанру [5].

Н. П. Кнехт зроблено спробу розкрити ментальні можливості людини у сприйнятті минулого та способах його опису в автобіографії [4]. Ресурси, норми та ефекти автобіографічної розповіді аналізуються дослідником А. Алексєєвим у контексті «естафети пам'яті» – збереження та передачі пам'яті поколінь [1].

Е. Бегг здійснено дослідження автобіографічних розповідей на основі опису її власного життя [10], у якому біографії і автобіографії розглядаються як інструменти збереження ідей, їх передачі (педагогіка) та вивчення (дослідження).

У праці «На межі: (авто)біографія і педагогічні теорії релігійної освіти» за редакцією Інни тер Авест учені з різних країн світу намагаються на основі аналізу автобіографій розкрити теоретичні засади релігійної та громадянської освіти [11].

Водночас, незважаючи на посилення уваги в галузі філософського знання до автобіографії, питання щодо її аналізу залишається недостатньо дослідженим, що стосується як самого феномену, так і специфіки індивідуальних наративів осіб. Це й обумовлює дослідження професійної біографії відомих педагогів, що можуть слугувати для сучасного вчителя як зразком, так і стимулом професійного самовдосконалення.

Міцним фундаментом розвитку педагогічної науки є творчість А. С. Макаренка. Його професійна спадщина становить інтерес як в історичному аспекті, так і щодо визначення педагогічних пріоритетів сучасності у вихованні учнів, підготовці майбутніх учителів, підвищенні професіоналізму педагогів і управлінської компетентності керівників навчальних закладів. Виняткову цінність для теорії і практики управління педагогічним колективом сучасної школи та самоменеджменту вчителя у його професійному вдосконаленні належить уміню здійснювати аналіз своєї діяльності, приймати рішення щодо напрямів і змісту подальшого саморозвитку. Власне дослідження цього аспекту спонукало нас до вивчення професійної біографії А. С. Макаренка.

Визначний внесок у дослідження «білих плям» і встановлення достовірності фактів життя А. С. Макаренка, зокрема його професійної біографії, належить завідувачу лабораторії «Макаренко-реферат» Марбурзького університету Гьотцу Хіллігу, який на основі ґрунтовного та ретельного аналізу не лише архівних матеріалів, а й здійснення наукового пошуку із залученням до джерельної бази дослідження щоденників, епістолярної спадщини педагога, спогадів про нього, зокрема мемуарів рідного брата А. С. Макаренка – Віталія Семеновича, збагатив біографію Антона Семеновича новими, досі невідомими або навмисне замовчуваними (як дослідниками, так і самим педагогом) фактами. Зокрема, у статті «Дивні вигадки про А. С. Макаренка» серед коментарів до шістьох подій життя Антона Семеновича дослідником подається уточнення стосовно його призначення у Полтавську колонію ім. М. Горького. Г. Хіллігом спростовується твердження щодо здобуття А. С. Макаренко саме вищої педагогічної освіти у Полтавському учительському інституті, поставлено під сумнів факт написання тодішнім студентом випускної роботи з педагогіки «Криза сучасної педагогіки», уточнено дату керівництва Макаренко Броварською колонією, подано інформацію про 11-річну працю педагога у залізничній школі (1905–1914 рр.; 1917–1919 рр.), роботу вчителем історії у Крюкові та Полтаві (1917–1920 рр.) та ін.

Праці Г. Хілліга проливають світло й на процес роботи Антона Семеновича над написанням «Педагогічної поеми», розкриваючи питання щодо доцільності та влучності правок М. Горького, внесених у стиль і зміст твору», причину відмови педагога-письменника описати проведення занять у колонії за комплексним методом тощо.

До 115-річчя від дня народження А. С. Макаренка С. С. Невською при підтримці та допомозі провідних російських учених і завдяки професійній консультаційній допомозі Г. Хілліга реконструйовано авторський текст «Педагогічної поеми», що розширює можливості для досліджень діяльності видатного педагога та його біографії.

Мета статті. У цій статті ми робимо спробу здійснити філософсько-педагогічний аналіз «Педагогічної поеми» А. С. Макаренка з метою розкриття в автобіографічному творі особливостей професійної репрезентації педагога.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідницею Е. Бегг зроблено висновок щодо критеріїв якості автобіографічної розвідки. На її думку, «про якість автобіографічного дослідження не можна судити з позиції істини» [10]. Як критерій якості вченою визначаються: розуміння себе як дослідника; збагачення власного розуміння та розуміння читача; обмін досвідом; вивчення можливостей для дослідника та читача щодо нових «з'єднань» інцидентів. Е. Бегг зазначає, що для неї написання/дослідження автобіографії стало особистим навчанням і досвідом перенавчання. Обмін цією історією із читачем є педагогічною діяльністю, полягає в тому, щоб відкрити нові можливості для них, стимулювати до прийняття аналогічних або відмінних з'єднань між різноманітними інцидентами, що можуть мати відношення до їхньої роботи [10].

«Педагогічна поема» А. С. Макаренка є автобіографічною, про яку він писав: «Це поема мого життя, яке хоча й слабо відображається в моїй розповіді, проте є для мене чимось «священним» [6, с. 1]. Твір розкриває процес самопізнання педагога, його професійної ідентифікації. Р. Дж. Коллінгвуд вважає, що «пізнання себе містить кілька аспектів: по-перше, пізнання сутності людини взагалі; по-друге, пізнання типу людини, до якого ви належите, по-третє, пізнання того, чим є саме ви, і що в змозі зробити, а оскільки ніхто не може знати цього, не намагаючись діяти, то єдиний ключ до відповіді на питання, що може зробити людина, лежить у минулих діях» [7, с. 47].

В автобіографії відбувається не лише фіксація фактів життя людини, а й інтерпретація особистістю свого минулого, з'ясування значення відповідних подій на момент їх здійснення.

За наслідками проведеної особою рефлексії здійснюється акумуляція певного позитивного і негативного, за оцінкою автора автобіографії, досвіду для прийняття рішень тепер і в майбутньому, зокрема щодо вибору стратегії його подальшої діяльності. «Повернення людини до себе самої, відтворення цілісності та повноти існування... можливе на шляху організації свого минулого та майбутнього у вигляді зв'язного досвіду через спряження пам'яті та напруги очікування. Це спроба самопізнання шляхом об'єднання минулого, теперішнього та майбутнього у досвіді власної біографії та психологічного життя» [4, с. 197].

«Автобіографічна розповідь, з одного боку, відображає особисту інтерпретацію ситуацій і подій у ході життя, з іншого боку, дає розуміння того, як людина розміщує її (подію) або себе на тлі інших» [11, с. 6]. Цінність автобіографічних творів полягає в осмисленні автором прожитого з позицій реального часу написання тексту, тобто в контексті наступних подій і взаємопов'язаних із ними внутрішніх процесів, що відбулися в його житті до моменту фіксації спогадів. Розкриття в тексті подвійної рефлексії над епізодами власного життя особистості уможливають здійснення більш ґрунтовного пізнання індивідуальності автора.

Автобіографія – комунікація, спрямована перш за все до самого себе. Проте водночас вона передбачає наявність іншого співрозмовника чи співрозмовників. В автобіографічній розповіді співбесідник (читач) має можливість простежити шлях пізнання автором істини, переконатися в аргументованості та логічності зроблених ним умовиводів. Як зазначає О. С. Гребенюк, одне із протиріч автобіографії у «прагненні автора створити свій власний

образ і апеляції до позиції Іншого (читача), котрий повинен цей образ вибудувати та звершити» [3].

Відповідно, описуючи власну біографію, суб'єкт визначає міру відкритості особистого співрозмовникові. Найнижчий ступінь відкритості притаманний автобіографії як діловому документу, що містить повідомлення особою основних фактів її життя, читач отримує дозвіл на ознайомлення лише із зовнішньою біографією автора.

Відкритість співрозмовникові обумовлює створення довіри між учасниками комунікативного процесу.

Як зазначають дослідники життя та діяльності А. С. Макаренка, «Педагогічна поема» укладена на основі записів щоденника педагога. На думку дослідника А. Алексєєва, «щоденник є іманентною і, можна сказати, універсальною формою аутокомунікації, способом оперативного відображення особистістю (для себе самої) зовнішніх і внутрішніх подій свого життя» [1, с. 51]. Можливо, саме використання щоденника забезпечує «Педагогічну поему» матеріалом, що розкриває внутрішній план біографії педагога і робить твір багатим полем для проведення досліджень.

У працях А. С. Макаренка вибірковість епізодів для тлумачення обумовлена виокремленням «критичних точок» його професійної біографії, що визначили рух педагога уперед перш за все у формуванні власної педагогічної позиції. Названа особливість автобіографічного дискурсу дозволяє визначити, за формулюванням Джона Халла [11], «критичні події/інциденти» і «критичних осіб» у професійній біографії педагога. Водночас у «Педагогічній поемі» А. С. Макаренка така вибірковість не призводить до фрагментарності репрезентації розвитку професіоналізму особистості в автобіографічному тексті, що забезпечується часовою структурою на основі хронологічного принципу та просторовою єдністю – послідовне вибудовування життя колонії та самого педагога до періоду створення автобіографічного наративу.

Так, відомий епізод із вихованцем Задоровим, відображений у «Педагогічній поемі» А. С. Макаренка, розкриває процес осмислення педагогом свого вчинку та прийняття рішення щодо подальшої стратегії поведінки у вихованні колоністів: «Я пережив усю педагогічну безглуздість, усю юридичну незаконність цього вчинку, але в той же час я бачив, що чистота моїх педагогічних рук – річ другорядна порівняно із завданням, яке стояло переді мною. Я твердо надумав бути диктатором, якщо іншим методом не оволодію» [6, с. 24].

У працях А. С. Макаренка зв'язок реального часу творення тексту із минулим життям педагога встановлюється лінгвістичними конструкціями на кшталт «і тепер я не зовсім розумію, яким чином за отаких умов ми одважилися на явну авантюру...» [6, с. 43–44], «у цей час я прийшов до тези, яку визнаю й тепер, хоч би якою парадоксальною вона не здавалася» [6, с. 648].

Антоном Семеновичем здійснюється аналіз власної професійної біографії, що розкривається у взаємозв'язку зовнішнього та внутрішнього її планів. Дослідження виховання безпритульних дітей, малолітніх правопорушників і навіть злочинців – це «дослідження власним життям» [1] педагога. Зроблені ним висновки стосовно конкретних колоністів і певного колективу набувають загального характеру щодо виховання дітей.

Крізь призму особистих педагогічних поглядів Антона Семеновича відображаються тогочасні проблеми виховання молоді, що й на сьогодні залишаються актуальними для загальноосвітніх навчальних закладів. Водночас розкривається стан розвитку педагогічної науки та/чи обізнаності автора із її арсеналом методів, технологій розв'язання тієї чи іншої педагогічної задачі: «Мене обурювали погано організована педагогічна техніка й моє технічне безсилля. І я з відразую та злістю думав про педагогічну науку:

«Скільки тисяч років вона існує! Які імена, які блискучі думки: Песталоцці, Руссо, Наторп, Блонський! Скільки книжок, скільки паперу, скільки слів! А водночас порожнє місце, нічого нема, з одним хуліганом не можна управитись, нема ні методу, ні інструмента, ні логіки, просто нічого нема. Якесь шарлатанство» [6, с. 109].

У «Педагогічній поемі» створення довіри досягається послідовністю відтворення ситуацій, які характеризуються впевненістю педагога у правильності своїх дій, та розкриттям процесу інтуїтивного прийняття рішення із відображенням сумнівів щодо його результатів і навіть розчарувань: «Я думав про те, що життя моє каторжне й несправедливе. Про те, що я поклав найкращу частину життя для того, щоб півдюжини «правопорушників» могли вступити на робітфак, що на робітфаку і у великому місті вони зазнають нових впливів, якими я не можу керувати, – а хто знає, чим усе це скінчиться? Може, виявиться, що моя праця і моя жертва – просто не потрібний нікому згусток марно витраченої енергії?» [6, с. 345], «у моїй голові варилась якась найгідливіша каша. Стрибали, корчилися, повзали, навіть непритомні різні думки й образи, а коли якась з них і кричала іноді веселим голосом, я починав серйозно думати, що вона нетвереза» [6, с. 488], «світ здавався мені чудовим, страшенно складним сиропом: смачно, захоплююче, а з чого він зроблений – не розбереш, яка погань у ньому розчинена – невідомо. В такі хвилини нападають на людину філософські жучки, і людині хочеться скоріше зрозуміти незрозумілі речі й проблеми» [6, с. 344–345], «усім своїм еством я відчував, що мені потрібно поспішати, що я не можу чекати жодного зайвого дня» [6, с. 22].

Висновки. Вивчення автобіографічних наративів класиків педагогічної науки, зокрема їх професійної біографії, симулюватимуть рефлексію професійної біографії вчителя-читача, сприятимуть концептуалізації та ефективності його діяльності. «Вивчення автобіографії ззовні – це зіткнення тексту з іншим. А вивчення зсередини – це що? Це спроба кожної людини вибудувати свою власну філософію, своє розуміння сутності буття, пронизане і опосередковане досвідом власного життя, роздумами та знаннями [8, с. 151].

Список використаних джерел

1. Алексеев А. Письмо, дневник, автобиография: многообразие форм и сопряжение смыслов (теоретико-методологические заметки) / А. Алексеев // Телескоп: журнал социологических и маркетинговых исследований. – 2007. – № 4. – С. 46–56 [Электронный ресурс] – Режим доступа : www.test.snispb.spb.ru/...1/article_content122071303773076file.pdf.
2. Антон Семенович Макаренко [Электронный ресурс] – Режим доступа : gnpbu.ru/Dates/3-8/Makarenko/makarenko.html
3. Гребенюк О. С. Автобиография: философско-культурологический анализ : дис. канд. филос. наук : 24.00.01 [Электронный ресурс] / О. С. Гребенюк. – Ростов н/Д, 2005. – 142 с. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/197010.html>
4. Кнэрт Н. П. Осмысление прошлого как опыт самопознания (к философии автобиографии) / Н. П. Кнэрт // Известия Томского политехнического университета. – 2005. – Т.308. – № 4. – С. 196–199.
5. Ковыршина С. В. Философская автобиография как форма духовного творчества, жанр дискурса и нарратив эпохи : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.01 [Электронный ресурс] / Светлана Викторовна Ковыршина. – М. : РГБ, 2005 – Режим доступа : <http://diss.rsl.ru/diss/05/0295/050295008.pdf>.
6. Макаренко А. С. Педагогическая поэма [Электронный ресурс] / А. С. Макаренко – Режим доступа : makarenko-museum.narod.ru/.../Makarenko_Ped_poema_full_text.pdf
7. Митина С. И. Основные мотивы создания философской автобиографии / С. И. Митина [Электронный ресурс] – Режим доступа : sun.tsu.ru/mminfo/000063105/311/image/311-047.pdf.
8. Райх К. Г. Автобиография как способ философского самопонимания / К. Г. Райх // Грамота. – 2012. – № 5 (19): в 2-х ч. Ч. II. – С. 149–153 [Электронный ресурс] – Режим доступа : www.gramota.net/materials/3/2012/5-2/39.html.
9. Хиллиг Г. Странные выдумки об А.С. Макаренко / Г. Хиллиг // Альманах Макаренко, 2011, № 2. С. 150–155. [Электронный ресурс] / Г. Хиллиг – Режим доступа : http://makarenkomuseum.narod.ru/alm/n08/ASM_alm_2011_2_Hillig_G_Strange_legends_about_ASM.htm
10. Begg Andy Reflecting on Writing Autobiography Policy Futures in Education Volume 9 Number 2 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dx.doi.org/10.2304/pfie.2011.9.2.145>
11. On the Edge: (Auto)biography and Pedagogical Theories on Religious Education Rotterdam : Sense Publishers, 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.sensepublishers.com/media/1464-on-the-edge-autobiography-and-pedagogical.pdf>

Стаття надійшла до редакції 16.03.2014 р.

Литвинюк Л.

Полтавський обласний інститут післядипломного педагогічного образования
имени М. В. Остроградского

**НАБРОСКИ ФИЛОСОФСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА АВТОБИОГРАФИЧНОСТИ
«ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОЭМЫ» А. С. МАКАРЕНКО**

Охарактеризована унікальність професійної саморепрезентації А. С. Макаренка в «Педагогічній поемі», в'яснено значення автобіографічних наративів для підвищення професійної культури учителів.

Ключевые слова: *біографія, автобіографія, наратив, А. С. Макаренко, професійна біографія.*

Lytvyniuk L.

Poltava Regional Institute of Postgraduate Education named after M. V. Ostrogradsky, Poltava, Ukraine

**SKETCHES OF PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL ANALYSIS OF AUTOBIOGRAPHICAL CHARACTER
OF A. S. MAKARENKO'S "PEDAGOGICAL POEM"**

Paper describes the uniqueness of A. S. Makarenko's professional self-presentation in "Pedagogical Poem", role of autobiographical narratives for the improvement of teachers' professional culture is defined.

Key words: *biography, autobiography, narrative, A. S. Makarenko, professional biography.*